

Het H. sacrament van mirakel van de Niervaart en de bouw van de Bredase toren

door

P. SCHERFT

Toen ¹⁾ in de jaren 1924—1926 een nieuwe vleugel achter het stadhuis van Breda gebouwd werd, kreeg de kunstenaar Joep Nicolas opdracht om voor de daarin ondergebrachte raadzaal een aantal gebrandschilderde ramen te vervaardigen met voorstellingen uit de geschiedenis der stad. Een dier ramen geeft weer het binnenhalen van het sacrament van de Niervaart in 1449. Bij deze opdracht heeft Nicolas op uitmuntende wijze partij getrokken van het uit het zuiden invallende zonlicht, waardoor de hostie in haar gouden monstrans een stralende glans verspreidt.

Op de achtergrond van het tafereel verrijst de toren van de Grote kerk in aanbouw. Het heeft dus niet in de bedoeling gelegen een momentopname te geven uit het jaar 1449; chronologische bezwaren zouden zich tegen die opvatting verzetten, omdat met de torenbouw pas in 1468 een begin gemaakt werd. De voorstelling wil slechts uitdrukking geven aan de samenhang, die een oude overlevering tussen beide gebeurtenissen zocht in die zin, dat de toren gebouwd zou zijn uit de offergaven van de bedevaartgangers, die het wonderdadig sacrament in de kerk van Breda kwamen vereren.

Van wanneer die overlevering dateert, is niet na te gaan: bronnen uit de tijd zelf ontbreken, maar in ieder geval liep het verhaal in de zeventiende eeuw. Van der Aura vertelt n.l. in zijn „Geschiedkundige bijdragen betreffende het Norbertinessenklooster van St. Catharinadal” (1894): „Onlangs vonden wij bij het doorsnuffelen van oude verspreide papieren, eenige fragmenten van een handschrift der 17e eeuw, deel uitmakende van een oude chronijk der

stad Breda" ²). Deze kroniek deelt over de bouw van de toren van de Grote kerk het volgende mee: „Alle dese reparatien aen de kerck en thoren, clocken enz. warden gemaect uyt den offer van 't H. Sacrament van Mirakel, hetwelck anno 1449 uyt de kerck van Nieuwvaert seer solemneelijck wirt gebracht in de hooftkerck van Breda.....”

Van Goor geeft in zijn geschiedenis van Breda (1744) hetzelfde verhaal, zij het met enig voorbehoud: „Men verhaalt voor zeker, naa luyd eener oude overlevering, dat dees toren voornamentlyck gebouwt is uyt het offer van 't Sacrament van Niervaert, werwaarts in vorige tyden, van alle kanten een groote toeloop was van Pelgrims en Devotarissen" ³). Krüger, in zijn „Geschiedenis van het bisdom Breda" (1872—1878), laat die reserve weer varen en zegt dat de bouw van de toren is bekostigd „enkel en alleen uit de offerpenningen der pelgrims en bedevaartgangers" ⁴). In die vorm is de geschiedenis blijven leven ⁵) en werd zij vereeuwigd in het zojuist beschreven raam in de raadzaal van Breda.

In de jongste tijd zijn er evenwel enige bedenkingen tegen de geloofwaardigheid van het verhaal gerezen. In de „Geschiedenis van Breda" (1952) noemt pater Placidus het zeker, dat ook de stad belangrijk in de kosten van de toren bijdroeg, terwijl Cerutti erop wijst, dat de kerk sedert circa 1475 de opbrengst van het z.g. intgeld (een jaarlijks verpachte heffing op de afgeslagen vis) van de stad ontving, eerst voor de bouw van de toren, later als bijdrage in de kosten der ommegangen ⁶). Een nader onderzoek van deze kwestie stuit op moeilijkheden, aangezien kerkerekeningen over de bouwperiode van de toren (1468—1509) geheel ontbreken, terwijl de aanwezige stadsrekeningen eerst met 1492 beginnen en over latere jaren nog enkele lacunes vertonen.

Het is echter duidelijk, dat de stad reeds sinds de aanvang van de bouw een financieel offer bracht. Op Kerstavond 1468 verordende de magistraat „dat men van nu voordaen gheen craengelt en sal nemen van eenigen houtte, calc, steenen, leyden oft tiechelen, die van buyten werden gebracht, alsoe verre als die bynnen der vrijheit van Breda vertymmert ende verbesicht worden" ⁷). M.a.w. bouw-

materialen werden vrijgesteld van kraangeld — de heffing op het gebruik van de kraan aan de Haven, die in de kas van de stad vloeyde en waar de stad nu afstand van deed. Met welk doel? Gedeeltelijk zullen die materialen gebruikt zijn voor particuliere woningen, gedeeltelijk ook wel voor het kasteel, maar nemen we in aanmerking, dat de vrijstelling dateert uit 1468, het jaar waarin een aanvang werd gemaakt met de bouw van de toren, dan ligt de veronderstelling voor de hand, dat de directe aanleiding is geweest de wens om het bouwen van dat massale werk minder kostbaar te maken.

Sinds de serie stadsrekeningen begint te lopen, worden de inlichtingen uitvoeriger. In 1499 kreeg de kerk een uitkering „ten bevele ende scriven van mijnen genedigen heere, ten behulp van de bouw van den kerckthoren” en wel uit de opbrengst van de verpachting van de kraan. Die pachtsom bedroeg toen 310 gld. 7 st. ⁸), maar na diverse andere betalingen bleef er voor de kerk slechts 13 gld. 11 st. 3 ort over. Het volgende jaar werd de kraan verpacht voor 13 pond 3 penningen 2 miten of circa 275 rijns gulden ⁹), waarvan de kerk 68 gulden ontving. In 1502 werd de pachtsom, 341 gld. 5½ st. „der kercken..... gegont ende gelaten te hulpen van den bouw”; in 1503 gebeurde hetzelfde met de som van 412 gld. 14 st. 3 ort. In 1504 en 1505 bedroeg de afgestane som resp. 351 gld. 11 st. en 502 gld. 11½ st. 1 ort. In 1504 heet het uitdrukkelijk, dat het geld bestemd is voor de torenbouw. Die sommen worden dus door de stad opgebracht op bevel van Engelbert II.

In 1501 stemden stad en land van Breda toe in een schot van 15000 gulden, aan de heer te betalen in vijf termijnen; hiervan nam de stad ⅓ deel voor haar rekening, dus elk jaar 1000 gulden. De burgers vonden goed de som, die bij de heffing van hun quote overbleef — het z.g. overschot — te bestemmen voor de torenbouw. Dientengevolge ontving de kerk in 1502: 322 gld. 9 st., in 1503: 321 gld. 6 st. en in 1504: 301 gld. 5½ st. Wat er met de volgende termijnen gebeurd is, viel niet meer te achterhalen.

Intussen gaf de stad niet alleen de opbrengst van de kraan en het „overschot”. Zoals boven bleek, kwam ook het intgeld van de

vis aan de torenbouw ten goede, zij het dan niet sinds ongeveer 1475, maar pas sinds 1502¹⁰⁾. In dat jaar bedroeg de opbrengst 42 gld. 10 st., in 1503: 84 gld., in 1504: 190 gld., in 1505: 161 gld. en in 1508: 169 gld. De afdracht van het intgeld blijkt dan een gewone post op de stadsrekening te worden, want in 1511, als de bouw van de toren volgens de bouwberichten al is afgelopen, ontvangt de kerk nog 127 gld. voor de toren, in latere jaren voor de bouw van toren en kerk en pas sinds 1515 eenvoudig voor de bouw het intgeld van de vis.

Het ging bij dit alles om voor die tijd niet onbelangrijke bedragen. Ook in verhouding tot het geheel der stedelijke inkomsten uit accijnsen en andere goederen was de bijdrage van de kant van de stad niet gering. In het jaar 1505 bijv. bedroeg de opbrengst van de verpachting der stedelijke inkomsten ongeveer 4000 gulden, waarvan het kraangeld niet minder dan $12\frac{1}{2}\%$ uitmaakte en het intgeld van de vis 4 %. Een zesde deel van die baten stond de stad dus af voor de torenbouw. Het zou interessant zijn te weten, welk aandeel de stad procentueel in de totale bouwkosten van de toren gehad heeft, maar dat is niet vast te stellen, omdat onbekend is, hoeveel die kosten alles bijeen bedragen hebben, hoeveel inkomsten de stad gederfd heeft wegens de vrijstelling der bouwmaterialen van het kraangeld krachtens de ordonnantie van 1468 en hoeveel de stad rechtstreeks uit haar inkomsten bijdroeg in de jaren sedert 1499, waarvan de rekeningen ontbreken. De hierboven medegedeelde gegevens en getallen stellen echter buiten iedere twijfel, dat de stad een belangrijk aandeel in de bouw heeft gehad en dat wel in steeds toenemende mate.

De schaarse gegevens, die over andere bijdragen bekend zijn, maken duidelijk, dat de steun van de stad niet gemist kon worden. De kerk zelf had n.l. met deze onderneming haar financiële kracht overspannen. Op een zeker ogenblik, na de dood van kapelaan Jan van Roesendael, verkochten de kerkmeesters het door hem bewoonde huis om de opbrengst daarvan te besteden aan de torenbouw „dairaf die kerckmeesters voirg, noch groot goet aen t'achter ende sculdich zijn, soe van steenen, oec aen werckluyden ende anders des

men dairae te doen ende van node heeft" ¹¹⁾). Op 11 april 1500 gaf de magistraat van Breda aan de kerkmeesters toestemming tot uitgifte van een erfcijnsbrief, groot 25 rijns gulden, om daarmee de achterstallige schuld wegens werkzaamheden aan kerk en toren te kunnen voldoen ¹²⁾).

De lopende inkomsten van de kerk waren dus ontoereikend voor de bouw van de toren, zodat zij genoodzaakt was daarvoor schulden aan te gaan. Onder de lopende inkomsten kunnen ook de offergaven van de bedevaartgangers gerekend worden. Geen enkele gelijktijdige bron weet iets over die offergaven te melden, zodat niet kan nagegaan worden, of deze werkelijk iets te betekenen hebben gehad. Het bericht uit de 17e eeuw is in elk geval, zoals de feiten onweersprekelijk aantonen, apert onjuist en de opvatting, die zich op grond daarvan over de omvang van die bijdragen gevormd heeft, blijkt zeer overdreven te zijn.

Het geldgebrek van de kerk moet remmend op de voortgang van de onderneming gewerkt hebben. Wij weten niet, hoever het werk na dertig jaar gevorderd was, maar het valt op, dat de heer en het stadsbestuur sinds 1499 steeds naar nieuwe middelen zochten om het tempo te versnellen. Aan hun ingrijpen is het te danken, dat de toren tien jaar later voltooid kon worden.

AANTEKENINGEN.

¹⁾ Bewerkt naar een mededeling voor de filologisch-historische kring te Breda op 7 maart 1950.

²⁾ A.w., p. 105. Waar het bedoelde handschrift zich thans bevindt, is mij niet bekend, evenmin als de toenmalige proost van St. Catharinadal, die ik daaromtrent om inlichtingen heb verzocht.

³⁾ A.w., p. 89.

⁴⁾ A.w., p. 304.

⁵⁾ Laatstelijk bij A. P. Huysmans — *Geschiedenis van het H. Sacrament van Niervaart* (1933), p. 13.

⁶⁾ A.w., p. 134 e.v., 227.

⁷⁾ W. Bezemer — *Oude rechtsbronnen der stad Breda*, p. 34.

⁸⁾ Dit en de hierna volgende getallen zijn ontleend aan de stadsrekeningen in het gemeentearchief van Breda.

⁹⁾ De stadsrekeningen werden eertijds gesteld in ponden, schellingen en penningen oude groten: 1 pond was 15 oude schilden, 1 oud schild 28 stuivers, zodat het pond gelijk stond met 21 rijns gulden van 20 stuivers.

¹⁰⁾ De in Gesch. van Breda, p. 227 aangehaalde aantekening in de collectie-Cuypers van Velthoven kon op het rijksarchief in Noord-Brabant niet geverifieerd worden; in de stadsrekeningen van vóór 1502 wordt van een dergelijke uitkering ook geen melding gemaakt (Mededelingen van de heren J. A. ten Cate te Den Bosch en G. J. Rehm te Breda).

¹¹⁾ Ongedateerd stuk in G.A. Breda, Coll. Havermans no. 20; mededeling van pater Placidus.

¹²⁾ Taxandria XXII p. 257. Het voorstel om het intgeld ter beschikking van de kerk te stellen schijnt te zijn uitgegaan van het kapittel en de kapellanen: zie Coll. Havermans no. 4 na fol. 187.